

Похиленко Ірина Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри галузевих правових наук Київського університету права НАН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИСДИКЦІЇ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ

Статтю присвячено загальній характеристиці юрисдикції господарських судів. Розглянуто матеріали судової статистики, становлення та розвиток поняття «юрисдикція», його ознаки, проблеми розмежування судових юрисдикцій, новели, закріплені новою редакцією Господарського процесуального кодексу України.

The article is devoted to the general characterization of the jurisdiction of economic courts. The materials of judicial statistics, the formation and development of the concept of "jurisdiction", its features, the problem of delimitation of judicial jurisdictions, and short stories are provided by the new wording of the Economic Procedural Code of Ukraine are considered.

Прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року започаткувало новий етап судової реформи. Так, стаття 124 Конституції України передбачає, що юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. Відповідно до статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. У випадках, визначених законом, а також за рішенням зборів суддів відповідного суду може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ. Так, відповідно до статті 31 вищезгаданого Закону в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої інстанції з розгляду окремих категорій справ. Вищими спеціалізованими судами є Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд. Вищі спеціалізовані суди розглядають справи, які віднесені до їх юрисдикції процесуальним законом.

Отже, за наявності такої розгалуженої системи спеціалізації судів, утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності (Указ Президента України «Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності» від 29 вересня 2017 року), питання щодо розмежування судових юрисдикцій нині набуло неабиякої актуальності, оскільки певні правовідносини мають бути віднесені до юрисдикції лише одного суду, а порушення цього правила може мати негативні наслідки.

Хоча частково ці питання і висвітлювались у працях Г. Ф. Шершеневича, І. Г. Побірченка, В. С. Щербини, В. Е. Беляєвича, Д. М. Притики, В. Д. Чернадчука, В. В. Сухоноса, В. П. Нагребельного, О. І. Харитоню-

вої, І. А. Балюк, проте вважаємо, що в контексті судової реформи вони набули нового значення.

Метою дослідження є аналіз вітчизняного законодавства у цій сфері, практики Європейського суду з прав людини, дослідження наукових підходів, на підставі чого сформулювати свої пропозиції з удосконалення положень вітчизняного законодавства.

Для повного і всебічного розуміння вищезгаданої проблематики, виявлення основних недоліків у роботі, а також їх причин та прийняття заходів з їх усунення, вважаємо за доцільне дослідити статистичні дані у цьому напрямі. Так, за даними начальника відділу судової статистики, діловодства та архіву суду Державної судової адміністрації України А. Поліщука¹ упродовж 2015–2016 років у місцевих та апеляційних судах знаходилось на розгляді майже 7,5 млн справ і матеріалів.

Структурно і динамічно обсяг надходження справ та матеріалів у 2015–2016 роках за видами судочинства представлено в Таблиці 1.

Як свідчать дані табл. 1, у 2016 році серед справ, що надійшли до судів першої інстанції, переважають справи цивільного судочинства – 34,7 %, а також справи і матеріали кримінального провадження – 30,8 %. У судах апеляційної інстанції майже половину загального обсягу справ становлять кримінальні справи (44,9 %).

Таблиця 1

**Надходження до місцевих та апеляційних судів
справ і матеріалів у 2015–2016 рр.**

Справи і матеріали		Надійшло справ і матеріалів				
		2015	питома вага, %	2016	питома вага, %	Темпи приросту (+/-)
Перша інстанція	кримінального судочинства	778829	25,7	894262	30,8	14,8
	адміністративного судочинства	254894	8,4	215479	7,4	-15,5
	цивільного судочинства	1212887	40,0	1004618	34,7	-17,2
	адміністративні правопорушення	641953	21,2	669897	23,1	4,4
	господарського судочинства	140831	4,6	114658	4,0	-18,6
	Усього	3029394	100,0	2898914	100,0	-4,3
Апеляційна інстанція	кримінального судочинства	172983	40,5	181110	44,9	4,7
	адміністративного судочинства	91404	21,4	76244	18,9	-16,6
	цивільного судочинства	115585	27,1	101783	25,2	-11,9
	господарського судочинства	36546	8,6	31237	7,7	-14,5
	адміністративні правопорушення	10253	2,4	12956	3,2	26,4
	Усього	426771	100,0	403330	100,0	-5,5
Разом		3456165		3302244		-4,5

¹ Поліщук А. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2016 році / А. Поліщук : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/DSA_2017_all_docs/TRAVEN_17/ogl_2016_copy.pdf

Місцеві господарські суди у 2016 році розглянули 85,8 тис. господарських справ, що на 23 % менше, ніж попереднього року. Структурні зміни основних категорій господарських справ представлено в табл. 2.

У структурі розглянутих господарських справ, як і раніше, переважають майнові спори, що виникають при виконанні господарських договорів та з інших підстав, їх частка становить 54,5 %. Незважаючи на те, що категорія справ про банкрутство займає друге місце у структурі господарських справ (23,8 %), із року в рік зберігається тенденція щодо скорочення кількості справ про відновлення платоспроможності боржників або визнання їх банкрутами. Так, упродовж 2016 року закінчено провадження в 2,1 тис. справ, винесено постанов про визнання банкрутом – у 1,4 тис. справ. Як вже зазначалось вище, через відсутність у судах суддів, які мають повноваження здійснювати судочинство, та незважаючи на загальне скорочення надходження справ і матеріалів, у судах існує ситуація нагромадження нерозглянутих судових справ.

Таблиця 2

Розгляд місцевими господарськими судами справ

Категорії справ	Усього розглянуто				
	2015	%, питома вага*	2016	%, питома вага*	Темпи прирос- ту (+/-)
Спори, що виникають при укладенні, зміні, розірванні господарських договорів та визнанні їх недійсними	5 426	4,9	4 706	5,5	-13,3
Майнові спори, що виникають при виконанні господарських договорів та з інших підстав	64 887	58,4	46 724	54,5	-28,0
Про банкрутство	24 799	22,3	20 410	23,8	-17,7
Спори про право на об'єкти інтелектуальної власності, розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, комерційну концесію	444	0,4	439	0,5	-1,1
Спори, що виникають із земельних відносин	4 216	3,8	3 324	3,9	-21,2
Інші господарські справи	11 414	10,3	10 166	11,9	-10,9
Усього	111 186		85 769		-22,9

Отже, останнім часом в умовах пошуку ефективної моделі судочинства актуальними стають питання прикладного характеру, пов'язані із забезпеченням результату практичної реалізації діяльності судів. Але удосконалення та уточнення потребує і її теоретично-структурне розуміння. Різна змістовна інтерпретація термінів «юрисдикція» та «підвідомчість» породжує невизначеність та призводить до неоднакового розуміння ролі й місця господарського суду в системі захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання та громадян.

Поняття судової юрисдикції є складним і багатоаспектним явищем, зміст якого в різні періоди розвитку наукової думки змінювався відповідно до уявлень правознавців про місце суду серед інших органів дер-

жавної влади і в механізмі правового регулювання в цілому. Аналіз поглядів на судову юрисдикцію в ці періоди дав змогу вирізнити кілька етапів її еволюції. Так, представниками першої хвилі були дореволюційні вчені, які заклали фундамент дослідження проблем судової юрисдикції; другої – радянські науковці 1960-х – початку 1990-х років, які предметно дослідили судову юрисдикцію під кутом зору інституту підвідомчості, щоправда, в рамках установлених законом обмежень останньої. Представниками третього етапу 1990–2017 рр. є вчені різних галузей сучасної правової науки, що вивчають проблеми доступності правосуддя і права людини на справедливий судовий розгляд, закріпленого в статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Проте ситуація змінюється, і враховуючи реалії сьогодення, а саме те, що 3 жовтня 2017 року Верховна Рада ухвалила в другому читанні та в цілому законопроект № 6232 про внесення змін до Господарського та Цивільного процесуального кодексу, а також Кодексу адміністративного судочинства та інших законодавчих актів, можна говорити про започаткування четвертого етапу.

Починаючи дослідження з цього питання, слід згадати видатного дореволюційного російського правознавця Г. Ф. Шершеневича², який під підсудністю розумів коло процесуальних дій, відведених законом кожному з судів, заснованих у державі. Розрізняють подвійну підсудність: предметну та територіальну. Предметна підсудність окреслює коло справ, що підлягають веденню відповідного суду, в зіставленні з іншими судами, рівними йому за своєю функцією, але відмінними за своєю організацією. Територіальна підсудність визначає коло справ, що підлягають веденню цього суду, в зіставленні з іншими судами, рівними йому як за своєю функцією, так і за своєю організацією, і відмінними лише за місцем своєї діяльності. Та й інша підсудності мають бути розглянуті та застосовані до комерційних судів.

У вітчизняному законодавстві, а саме розділі третьому Господарського процесуального кодексу України «Підвідомчість справ господарським судам. Підсудність справ» не міститься визначення понять «судова юрисдикція» та «підвідомчість», тому звернемося до рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частини 2 статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002, відповідно до якого юрисдикція судів – це повноваження судів вирішувати спори про право та інші правові питання. Під терміном «підвідомчість» у постанові Пленуму Вищого господарського суду України від 24 жовтня 2011 року № 10 «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» розуміється визначена законом сукупність повноважень господарських судів щодо розгляду справ, віднесених до їх компетенції. В той час як під підсудністю розуміється визначене коло справ у спорах, вирішення яких віднесено до підвідомчості певного господарського суду.

² Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права / Г. Ф. Шершеневич. – М.: Статут, 2003. – Т. IV: Торговый процесс. Конкурсный процесс. – С. 62.

Отже, порівнюючи вітчизняні напрацювання із дореволюційними, можна дійти висновку, що в господарському процесі на зміну дореволюційного терміна «предметна підсудність» прийшло поняття «підвідомчість», яке взаємопов'язане із терміном «юрисдикція судів», оскільки юрисдикція завжди передбачає наявність компетенції, адже між юрисдикцією та компетенцією існує діалектичний зв'язок. Ці два поняття взаємопов'язані, не можуть існувати самотійно, відокремлено одне від одного.

У науковій літературі можна зустріти різні підходи щодо розуміння цієї термінології. Починаючи від традиційного, підвідомчість – це визначена законом сукупність повноважень господарських судів щодо розгляду справ, віднесених до їх компетенції³, так і з різними варіаціями. Наприклад, на думку Б. М. Грека⁴, підвідомчість справ господарському суду це правило, відповідно до якого розмежовуються компетенція господарських судів та інших органів. В той час як К. Х. Чудиновських⁵ інститут підвідомчості розглядає крізь призму суб'єктного складу учасників спору, і у загальному плані визначає підвідомчість як можливість громадян і юридичних осіб звертатися за захистом прав до того чи іншого органу юрисдикційної системи держави. Протилежну йому позицію займає І. Г. Побірченко⁶ визначаючи поняття підвідомчості через характер спірних правовідносин справ, у силу яких їх вирішення віднесено до компетенції того чи іншого органу.

Цікавою є позиція О. В. Бурак⁷, яка визначає поняття юрисдикції судів в Україні через категорію форми, як визначену в Конституції та законах України компетенцію щодо здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства. Крім того, нею сформульовано визначення поняття «судова спеціалізація судів загальної юрисдикції» як функції відповідних судових установ, визначених в законі у вигляді компетенції в сфері правосуддя з метою оптимального функціонування всієї системи судів в Україні, яке, на нашу думку, тотожне з терміном «підвідомчість».

³ Жуйков В. М. Судебная реформа: проблемы доступа к правосудию / В. М. Жуйков. – М.: Статут, 2006. – С. 26; Горевий В. І. Господарський процес: Практикум: навч. посіб. / В. І. Горевий, А. М. Куліш, В. Д. Чернадчук. – Суми : Університетська книга, 2009. – С. 49; Господарське процесуальне право України : підруч. / за ред. О. І. Харитонові. – К. : Істина, 2008. – С. 60.

⁴ Грек Б. М. Господарський процес України (у схемах): навч. посіб. / Б. М. Грек. – К.: Прецедент, 2006. – С. 23.

⁵ Чудиновских К. Х. Подведомственность в системе гражданского и арбитражного процессуального права / К. Х. Чудиновских. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – С. 9.

⁶ Побирченко И. Г. Советский арбитражный процесс / И. Г. Побирченко. – К., 1988. – С. 55.

⁷ Бурак О. В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованих судів в контексті європейських стандартів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / О. В. Бурак. – Донецьк, 2010. – С. 5–6.

Проте найбільш вдалим, вважаємо, є підхід М. І. Черленяка⁸. Він, аналізуючи поняття підвідомчості справ і юрисдикції, співвідносить їх як часткове і загальне, де останнє включає в себе як сферу відання юрисдикційного органу, так і компетенцію щодо правового регулювання суспільних відносин у цій сфері. На його думку, підвідомчість справ – це правова категорія, що опосередковує сферу відання того чи іншого компетентного органу, та поділяється на підвідомчість юридичних та інших справ, в той час як юрисдикція – це правова категорія, що відображає компетенцію юрисдикційних органів щодо вирішення підвідомчих їм юридичних справ, та класифікує на державну і недержавну, судову та несудову.

Враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що до прийняття Конституції України питання розподілу компетенції між органами судової влади здійснювалося за допомогою процесуального інституту підвідомчості, що знаходило своє закріплення в нормах процесуального права. Після прийняття Конституції та нових процесуальних законів питання розподілу компетенції між судовими органами здійснюється за допомогою інституту судової юрисдикції. Проте на нормативному рівні поняття «підвідомчість» та «юрисдикція» продовжують співіснувати як часткове і загальне, де останнє включає в себе як сферу відання юрисдикційного органу, так і компетенцію щодо правового регулювання суспільних відносин у цій сфері.

Отже, з одного боку, господарська юрисдикція є особливим видом судової юрисдикції. З урахуванням цього під господарською юрисдикцією розуміється компетенція господарських судів вирішувати з додержанням господарської процесуальної форми господарські справи в передбачених ГПК видах проваджень. З другого боку, господарська юрисдикція є однією з форм захисту прав суб'єктів господарювання та інших осіб, визначених у статті 1 ГПК. З-поміж інших форм захисту прав вона вирізняється передусім своїми процесуальними ознаками, до яких слід відносити:

1) наявність господарської процесуальної форми юрисдикційної діяльності, під якою необхідно розуміти категорії господарських справ і провадження в суді першої інстанції. Проте двома переліченими в ГПК провадженнями (позовним та розгляд справ про банкрутство) повністю не вичерпуються процесуальні форми господарської юрисдикції, оскільки деякі категорії справ, що розглядаються за правилами господарського судочинства, не охоплюються жодним із них. Тому поряд з двома основними доцільно виділяти також додаткові провадження: а) провадження за участю іноземних суб'єктів господарювання; б) провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих документів на примусове виконання рішень третейських судів; в) провадження на забезпечення примусового виконання рішень господарських судів; г) провадження у зв'язку з вжиттям запобіжних заходів;

⁸ Черленяк М. І. Підвідомчість справ господарським судам України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.12.00.04 «Господарське право; господарське процесуальне право» / М. І. Черленяк. – Донецьк, 2008. – С. 4.

д) досудове врегулювання господарських спорів, що передбачає особливий механізм пред'явлення претензії, її розгляду, досудового врегулювання розбіжностей, що виникають під час укладання господарських договорів, досудового врегулювання спорів, що виникають у разі зміни та розірвання господарських договорів;

2) реалізацію юрисдикційної діяльності суду лише в рамках відповідного провадження господарського судочинства;

3) стадійність здійснення юрисдикційної діяльності судом, яка пов'язана із планомірним сходженням усіх процесуальних дій суду та інших учасників господарського судочинства до єдиної кінцевої мети господарського процесу – винесення законного, обгрунтованого і справедливого судового рішення протягом розумного строку.

На жаль, періодично виникають проблеми у розмежуванні судових юрисдикцій. Показовим у цьому відношенні є рішення Європейського суду з прав людини, справа «Церква села Сосулівка проти України» (Заява № 37878/02) від 28 лютого 2008 року.

Розпорядженням Тернопільської обласної державної адміністрації від 26 червня 1997 року заявнику (Українська греко-католицька церква села Сосулівка Чортківського району Тернопільської області, яку очолює священник отець Роман Гамрацій) було надано право використовувати приміщення церкви Покрови Пречистої Діви Марії у селі Сосулівка Чортківського району Тернопільської області для проведення релігійних обрядів. Зазначена культова будівля мала використовуватись спільно з релігійною громадою Української Православної Церкви Київського Патріархату (УПЦ КП). У самому розпорядженні детальні умови використання церковної будівлі та майна церкви не передбачались. Заявник також стверджував, що релігійна громада УПЦ КП продовжувала користуватись культовою будівлею без укладення договору з Чортківською районною державною адміністрацією та чинила перешкоди заявнику в використанні цього майна. 6 жовтня 2000 року заявник звернувся до Тернопільської обласної державної адміністрації з вимогою передати церковну будівлю їх релігійній громаді у самостійне використання для релігійних потреб. Також заявник повідомив Тернопільську обласну державну адміністрацію, що релігійна громада УПЦ КП відмовилась виконувати розпорядження від 26 червня 1997 року та договір, укладений з Чортківською районною державною адміністрацією, від 19 липня 1997 року. У відповідь 20 грудня 2000 року управління у справах релігії Тернопільської обласної державної адміністрації повідомило заявнику про те, що рішення державних органів, прийняті з питань володіння і користування культовими будівлями та майном, підлягають виконанню Державною виконавчою службою (ч. 14 ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» (606-14)).

Перше провадження. 5 лютого 2001 року заявник звернувся до Вищого арбітражного суду з позовом до Тернопільської обласної державної адміністрації про надання у використання культової будівлі та майна, як це передбачено у договорі із Чортківською районною державною адміністрацією.

19 лютого 2001 року суддя Вищого арбітражного суду відмовив у прийнятті позовної заяви на підставі того, що вона за правилами підсудності мала бути подана до суду загальної юрисдикції, а не до арбітражного суду, який розглядає господарські справи.

13 квітня 2001 року колегія Вищого арбітражного суду у складі двох суддів розглянула заяву заявника про перевірку рішення в порядку нагляду та залишила без змін ухвалу від 19 лютого 2001 року.

Заявник звернувся до голови Вищого арбітражного суду з клопотанням про внесення протесту на ухвали від 19 лютого та 13 квітня 2001 року.

19 липня 2001 року голова Вищого господарського суду (нова назва – Вищий арбітражний суд) відмовив заявнику у задоволенні клопотання.

Друге провадження. 24 квітня 2001 року заявник звернувся до місцевого суду загальної юрисдикції, а саме до Тернопільського міського суду, з позовом до Тернопільської обласної державної адміністрації про надання культової будівлі в одноособове користування.

4 травня 2001 року суд відмовив у прийнятті позову та зазначив, що судам загальної юрисдикції не підсудні спори між юридичними особами. Суд також ухвалив направити матеріали позову до Тернопільського арбітражного суду для розгляду по суті. Ухвала від 4 травня 2001 року не була оскаржена та набрала законної сили. Заявник звернувся до Тернопільського обласного суду за переглядом ухвали від 4 травня 2001 року в порядку нагляду.

20 червня 2001 року Тернопільський обласний суд відмовив заявнику у відкритті провадження про перегляд справи в порядку нагляду. Зокрема, заступник голови Тернопільського обласного суду повідомив заявнику, що спори між юридичними особами підсудні арбітражним судам, а також, що немає підстав для перегляду справи в порядку нагляду.

8 серпня 2001 року заступник голови Верховного Суду відмовив у перегляді справи в порядку нагляду, повідомивши заявника про те, що спори, пов'язані з правом власності на церковні будівлі, підсудні господарським судам, а спори, пов'язані з їх користуванням, підсудні місцевим судам загальної юрисдикції. Він порадив заявнику уточнити позовні вимоги.

Третє провадження. Заявник звернувся до Київського господарського суду з позовом про надання культової будівлі в одноособове користування.

23 жовтня 2001 року суд ухвалив провадження у справі припинити, посилаючись на ухвалу від 13 квітня 2001 року та розпорядження Тернопільської обласної державної адміністрації від 26 червня 1997 року, яким Тернопільською обласною державною адміністрацією спір вже було вирішено. Суд також посилався на роз'яснення Вищого адміністративного суду від 29 лютого 1996 року.

19 березня 2002 року Вищий господарський суд залишив без змін ухвалу від 23 жовтня 2001 року. Суд також зазначив, що господарським судам ця справа не була підвідомча, оскільки вона стосувалась не питань власності, а оскарження рішення, ухваленого державним органом, тобто питання, яке вирішується в адміністративному, а не судовому порядку.

20 червня 2002 року Верховний Суд, не встановивши підстав для розгляду скарги в касаційному порядку, відмовив у відкритті касаційного провадження.

Таким чином, Європейський суд з прав людини вважає, що така ситуація прирівнюється до відмови у здійсненні правосуддя, що порушує саму суть права заявника на доступ до суду, яка гарантується пунктом 1 статті 6 Конвенції. Така ситуація склалась, оскільки цивільна та господарські юрисдикції мають споріднений предмет правового регулювання. Колізії між цивільною та адміністративною юрисдикціями виникають через те, що публічно-правові утворення можуть бути як суб'єктами приватних правовідносин, так і суб'єктами публічних правовідносин. Від імені цих утворень виступають відповідні органи – державні чи комунальні. Причому, статус цих органів визначається виключно нормами публічного права, незалежно від того, які права публічно-правового утворення вони мають намір реалізувати.

У науковій літературі⁹ при розмежуванні юрисдикцій користуються двома критеріями – суб'єктивним (суб'єктний склад) і об'єктивним (певний характер спірних матеріальних правовідносин). Відповідно до першого критерію господарський суд вирішує всі господарські спори, що виникають між юридичними особами, а також громадянами – суб'єктами підприємницької діяльності і ним, а у випадках, передбачених чинним законодавством, може вирішувати спори і розглядати справи за участю державних та інших органів, а також громадян, які не є суб'єктами підприємницької діяльності. За об'єктивним критерієм – це коло справ, визначених у статті 12 Господарського процесуального кодексу України.

На нашу думку, такий підхід розмежування судових юрисдикцій за допомогою суб'єктного складу є неточним, оскільки відповідно до статті 1 ГПК до господарського суду можуть звертатись державні органи, в той час як стаття 3 Кодексу Адміністративного судочинства України (далі – КАС) передбачає, що справа адміністративної юрисдикції – це переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень. Крім того, подолання цієї колізії став Лист Верховного суду України від 26 грудня 2005 року № 3.2.-2005 «Щодо застосування господарськими судами України положень процесуального законодавства стосовно розмежування компетенції між спеціалізованими адміністративними і господарськими судами», відповідно до якого необхідною та єдиною ознакою суб'єкта владних повноважень є здійснення цим суб'єктом владних управлінських функцій. При цьому ці функції повинні здійснюватись суб'єктом саме у тих правовідносинах, у яких виник спір. У випадку, якщо суб'єкт (у тому числі орган державної влади, орган місцевого

⁹ Жуйков В. М. Судебная реформа: проблемы доступа к правосудию / В. М. Жуйков. – М.: Статут, 2006. – С. 50; Господарське процесуальне право України: підруч. / за ред. О. І. Харитонові. – К.: Істина, 2008. – С. 23.

самоврядування, їхня посадова чи службова особа) у спірних правовідносинах не здійснює вказаних владних управлінських функцій (щодо іншого суб'єкта, який є учасником спору), то такий суб'єкт не знаходиться «при здійсненні управлінських функцій» та не має встановлених нормами КАС України необхідних ознак суб'єкта владних повноважень.

Отже, пропонується вирішення наведеної юрисдикційної проблеми шляхом уточнення суб'єктного складу учасників спірних правовідносин залежно від типу функцій, які здійснює суб'єкт владних повноважень. Якщо суб'єкт владних повноважень діє як організатор життя суспільства, то в такому випадку говорять про адміністративну юрисдикцію, якщо як власник майна – про господарську.

Проте ситуація зміниться після прийняття 3 жовтня 2017 року Верховною Радою України в другому читанні та в цілому законопроекту № 6232 про внесення змін до Господарського та Цивільного процесуального кодексу, а також Кодексу адміністративного судочинства та інших законодавчих актів.

Відповідно до нових редакцій процесуальних кодексів юрисдикції та підсудності юрисдикція між загальними, господарськими та адміністративними судами розмежовуватиметься передусім від предмета спору. Крім того, з метою попередження юрисдикційних спорів та «дублювання» цивільних, господарських, адміністративних справ вводиться поняття «похідні вимоги», які в окремих випадках можуть бути об'єднані з основними, навіть, якщо окремо вони мали б розглядатися за різними правилами судочинства.

Відповідно до нової редакції ГПК юрисдикція класифікується на предметну і суб'єктну, інстанційну та територіальну (підсудність).

Предметна і суб'єктна юрисдикція господарських судів визначаються положеннями параграфу 1 нової редакції ГПК, і якщо з колом справ, що відносяться до юрисдикції господарських судів, ще більш-менш зрозуміло, то до справ, які розглядатиме Вищий суд з питань інтелектуальної власності, постають питання.

У частині 2 статті 21 нової редакції ГПК пропонується включити до системи господарського судочинства Вищий суд з питань інтелектуальної власності. З позиції Головного науково-експертного управління, це не узгоджується як з предметною, так і з суб'єктною юрисдикцією господарських судів. Адже до юрисдикції господарських судів відповідно до частини 1 статті 21 проекту ГПК віднесено справи у спорах, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності, які мають суто майновий характер, а їх сторонами є юридичні особи та (або) фізичні особи-підприємці, тобто суб'єкти господарювання.

Водночас далеко не всі права інтелектуальної власності можуть бути використані у сфері господарювання. Відповідно до частини 2 статті 418 Цивільного кодексу України зміст прав інтелектуальної власності становлять *особисті немайнові* права інтелектуальної власності та (або) *майнові* права інтелектуальної власності. Особисті немайнові права, які визначені в статті 423 ЦК, по суті не можуть бути використані в господарській діяльності. До того ж, суб'єктами права інтелектуальної власності згідно

зі статтею 421 ЦК є творець об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права відповідно до цього Кодексу, іншого закону чи договору. Згадані фізичні особи не є учасниками відносин у сфері господарювання у розумінні статті 2 Господарського кодексу України. Однак у частині 2 статті 21 нової редакції цього Кодексу пропонується, щоб Вищий суд з питань інтелектуальної власності за Господарським процесуальним кодексом розглядав такі спори щодо прав інтелектуальної власності, як право на винахід, корисну модель, промисловий зразок (п. 1 цієї частини) та справи у спрах щодо прав автора та суміжних прав (п. 4 цієї частини), які по суті можуть не бути господарськими.

Головне науково-експертне управління звертає увагу, що Господарський кодекс України у частині 2 статті 154 встановив, що до відносин, пов'язаних з використанням у господарській діяльності прав інтелектуальної власності, застосовуються положення Цивільного кодексу України з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом та іншими законами. При цьому у статті 155 ГК перераховано об'єкти прав інтелектуальної власності у сфері господарювання, для яких цим Кодексом передбачено особливості використання у господарській діяльності. Однак у цій статті ГК не згадуються, зокрема, літературні та художні твори, наукові відкриття, раціоналізаторські пропозиції, фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення, що визнані Цивільним кодексом України об'єктами права інтелектуальної власності (ст. 420 цього Кодексу), та їх особливостей використання цих об'єктів у господарській діяльності ГК не передбачає.

У зв'язку з наведеним Головне науково-експертне управління вважає, що нова редакція ГПК не забезпечить належного захисту немайнових прав фізичних осіб, які не є підприємцями, тому немає достатніх підстав для включення Вищого суду з питань інтелектуальної власності до складу господарських судів.

Також нова редакція ГПК передбачає інстанційну юрисдикцію, хоча й не наводить її легальне визначення. У науковій літературі існують різні підходи щодо розуміння цього поняття.

Н. В. Сібілова вважала, що інстанційність – це поняття процесуальне і означає обсяг процесуальних повноважень суду щодо вирішення судової справи¹⁰. О. С. Захарова та В. В. Молдован також судову інстанційність розглядають як явище процесуальне та визначають її як стадію розгляду справи в суді з певною компетенцією¹¹.

З позиції Р. О. Куйбіди, інстанційність – це організація судів, виходячи з необхідності забезпечити право на перегляд судового рішення¹².

¹⁰ Сібілова Н. Е. Організація судової влади в Україні: навч. посіб. / Н. Е. Сібілова ; за ред. І. Є. Марочкина, Н. В. Сібілової. – Х. : Одиссей, 2007. – С. 101.

¹¹ Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : навч. посіб. / відп. ред. Я. Кондратьєв. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 78.

¹² Куйбіда Р. О. Спеціалізація, територіальність та інстанційність в організації системи судів України / Р. О. Куйбіда // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. – № 9. – С. 87.

Розширене визначення інстанційності надає Н. С. Юзікова, яка вважає, що судова інстанція – це судовий орган, що наділений відповідними процесуальними повноваженнями, які залежать від стадії судового процесу щодо розгляду цивільних, кримінальних, господарських та інших справ¹³.

Н. О. Петренко¹⁴ розглядає інстанційність крізь призму підсудності. На її думку, інстанційна (ланкова) підсудність справ господарським судам – це самостійний вид підсудності, який обумовлюється встановленою чинним законодавством системою господарських судів України та у сукупності з іншими видами підсудності визначає суд першої, апеляційної та касаційної інстанції, який буде розглядати конкретну господарську справу.

Отже, реформована інстанційна система господарських судів виглядатиме так:

1) суди першої інстанції – місцеві господарські суди, апеляційні господарські суди при розгляді справ щодо оскарження рішень третейських судів, про видачу наказів на примусове виконання рішень третейських судів, Вищий суд з питань інтелектуальної власності;

2) суди апеляційної інстанції – апеляційні господарські суди, Верховний Суд (переглядає в апеляційному порядку судові рішення апеляційних господарських судів, ухвалені ними як судами першої інстанції), апеляційна палата Вищого суду з питань інтелектуальної власності (переглядає в апеляційному порядку судові рішення, ухвалені Вищим судом з питань інтелектуальної власності);

3) суд касаційної інстанції – Верховний Суд України (переглядає у касаційному порядку судові рішення, ухвалені судами першої та апеляційної інстанцій).

Отже, реформована інстанційна система господарських судів має усі ознаки класичної трьохінстанційної моделі, яка повністю відповідає принципу забезпечення права на апеляційне та касаційне оскарження. Проте особливістю новоствореної моделі господарського судочинства є наявність Вищого спеціалізованого суду з питань інтелектуальної власності. Питання визначення місця Вищого спеціалізованого суду з питань інтелектуальної власності в системі господарського судочинства на сьогодні є дискусійним та потребує подальшого вирішення.

Нова редакція ГПК запровадила новий термін – «територіальна юрисдикція (підсудність)», який є аналогом терміна «підсудність» у чинному ГПК. Проте жодна з релакцій не містить визначення цього явища. Тому будемо користуватись доктринальними підходами.

В. С. Анохін підсудністю називає правовий інститут, який визначає компетенцію даного суду з вирішення економічних спорів у першій

¹³ Юзікова Н. С. Судові та правоохоронні органи України : підруч. / Н. С. Юзікова. – Дніпропетровськ : Оксамит. Текс, 2004. – С. 43.

¹⁴ Петренко Н. О. Підсудність справ господарським судам України: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Н. О. Петренко; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2016. – С. 173.

інстанції¹⁵. З позиції С. В. Оверчука підсудність – це відношення між юридичною справою та судом, в силу якого залежності від сукупності ознак і властивостей справи закон встановлює, в якому суді і в якому складі цього суду вона повинна розглядатися по першій інстанції¹⁶. Н. О. Петренко¹⁷ розглядає підсудність справ господарським судам як інститут господарського процесуального права України, що забезпечує реалізацію гарантованого законодавством права осіб на звернення до суду та встановлює правила визначення господарського суду, який буде вирішувати по суті конкретну справу з урахуванням предмета та суб'єктного складу.

Отже, територіальна юрисдикція (підсудність) – це різновид юрисдикції господарських судів, який призначено для розмежування розгляду справ між різними ланками системи господарських судів, визначений колом справ у спорах, вирішення яких віднесено до компетенції певного господарського суду.

Визначити територіальну юрисдикцію (підсудність) господарської справи означає установити, в якому конкретному господарському суді першої інстанції має розглядатися й вирішуватися конкретна господарська справа. Законодавець, передбачивши в новій редакції ГПК різні види територіальної юрисдикції (підсудності) (пред'явлення позову за місцезнаходженням чи місцем проживання відповідача, підсудність справ, у яких однією зі сторін є суд або суддя, підсудність справ за вибором позивача, виключна підсудність справ), має певну мету: в одних випадках йдеться про надання одній із сторін пільгових умов для захисту своїх суб'єктивних прав і законних інтересів, а в інших – про створення найбільш сприятливих умов для вирішення спору, економії процесуальних засобів.

Безумовно, досліджуване питання не окреслюється виключно розглянутим колом проблем. Підсумовуючи розглянуте вище, слід зробити висновок, що наявність прогалин у правовому регулюванні призводить до проблем у розмежуванні судових юрисдикцій, тому подальше дослідження цієї проблематики є вкрай необхідним.

Перспективою подальших наукових розвідок порушених проблем може бути використання отриманих результатів у наступних наукових дослідженнях, зокрема при розгляді питань суб'єктів господарської юрисдикції.

¹⁵ Анохин В. С. Арбитражное процессуальное право России: учеб. / В. С. Анохин. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – С. 64.

¹⁶ Оверчук С. В. Поняття та види підсудності в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / С. В. Оверчук. – К.: Національна академія внутрішніх справ МВС України, 2005. – С. 4.

¹⁷ Петренко Н. О. Підсудність справ господарським судам України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова / Н. О. Петренко. – Одеса, 2016. – С. 202.